

Riikliku süüdistusfunktsiooni üleandmine advokatuurile riigireformi kontekstis: arutelu sisust, plussidest ja miinustest

Paul Keres

Advokaadibüroo Glikman Alvin & Partnerid vandeadvokaat ja partner

Sissejuhatus

1. Sissejuhatavalt pean tõdema, et selle teemapüstituse provokatiivsus ei ole minu jaoks kaduma läinud ning tegelikus elus ma allpool esitatud riikliku süüdistuse esitamise süsteemi rakendamist ette ei kujuta. Põhjus ei seisnegi niivõrd selles, et ma poleks kindel, et seda on võimalik rakendada, vaid pigem selles, et teatud ametlike funktsioone peetakse siinmail „tuumikfunktsioonideks“, millesse erasektorit toimetama lasta peetakse liiga ohtlikuks.
2. Riigi peaprokurör isegi on minu ettepanekut kommenteerides 12.02.2018 väitnud, et ta näeks selles tagasiminekut 90ndatesse aastatesse, kus kõik taanduks rahale. Kas seda hinnangut tuleb mõista nii, et peaprokuröri mõttes juhinduvad advokaadid oma tegevuses ainult rahast ning lihtsa ülepakkumisega on võimalik endale kindlustada kohtuvõit?
3. Küsimus on niisiis huvide konflikti maandamises. Ei saa salata, et on olnud juhtumeid, kus advokaat on enda isiklikes huvides kliendi reetnud, ent selliste juhtumitega on ju Eesti Advokatuuri aukohus tegelenud ning teinud vajalikud muudatused liikmeskonnas. Võib-olla töötab selliseid meie seas tänagi, aga julgen arvata, et valdav enamik siiski peavad lugu meie eetikakoodeksist ja võtavad oma ülesandeid tõsiselt. Samas, ega prokuratuuri olemasolu meie õiguskaitse-süsteemis ole takistanud prokuröridelgi altkäemaksu võtta. Prokuratuur institutsioonina on minu arvates täiesti ebavajalik, niisamuti nagu prokuröri ametikoht. See ei anna minu arvates õigusriiklusele mitte midagi juurde.
4. Oluline on, et süüdistusfunktsiooni täidaksid ausad ja kompetentsed inimesed ja et neid inimesi ei koheldaks võrreldes samas ruumis tööd tegevate kaitsjatega kuidagi eelarvamuste põhised.
5. Täna ostab riik õigusabiteenust sisse mitmetes valdkondades, alustades näiteks riigi esindamisest haldus- ja tsiviilkohtumenetluses ja lõpetades keerukate tehingutega. Tallinna Sadama viisid börsile advokaadid ja selle nõukogus istuvad advokaadid. Eesti riiki esindavad Washingtoni ICSID vahekohtus vaidluses Tallinna Veega advokaadid, s.h. paar Eesti advokaati. Need on päris vastutusrikkad ülesanded, millest järeldub, et riigi usaldus advokaatide vastu on siiski kõrge.

6. Miks mitte usaldada advokaati kriminaalmenetluses? Näite, kus selline süsteem on aastasadu toiminud, võime tuua Inglismaalt.

Advokaadi seisund Inglismaa ja Wales'i õiguses

7. Inglismaal kehtib jagatud kutse süsteem, mis põhimõtteliselt eristab funktsionaalselt kohtus kõnelejaid ja kohtuväliseid nõustajaid. Eestis ametlikult sellist korda ei kehti, ent praktikas on üsna tavapärane, et klienti kohtus esindav advokaat ei ole pruugi samaaegselt tegeleda tõendite kogumisega, menetlusedokumentide ettevalmistamisega jms ettevalmistavate toimingutega. Minu teada on see nii ka prokuratuuris.
8. Jagatud kutse korras tulenevalt esindavad Inglismaal kohtus oma klienti advokaadid ehk „barristerid“. Barristeri eristab Eesti advokaadist tema lojaalsuskohustus. Kui Eesti advokaat on lojaalne oma kliendile, siis barrister on lojaalne kohtule, isegi oma kliendi huvide hinnaga. Sestap tuleb olla ettevaatlik, mida barristerile avaldada.
9. Ka riikliku süüdistust esindavad Inglismaal barristerid. Neid on sisuliselt kahte tüüpi: töölepingulised barristerid ja vabakutselised, kodades (chambers) töötavad barristerid.
10. Töölepingulised barristerid ei ole kuigi iseseisvad. Nad töötavad Kuningliku Süüdistusteenistuse (Crown Prosecution Service) ehk meie mõistes prokuratuuri juures töölepingu alusel ehk on selle koosseisulised töötajad. Vabakutselised barristerid on iseseisvad, nende autonoomia ulatus on võrreldav meie advokaadiga.
11. Vabakutselised barristerid tegelevad vaheldumisi erinevate töödega. Viies lõpule ühe töö riikliku süüdistuse esindajana, võib ta järgmisel päeval töötada näiteks vahekohtunikuna rahvusvahelises arbitraažis, esindada hagejat/kostjat tsiviilkohtus või astuda üles kaitsjana kriminaalmenetluses.
12. Riik ei telli õigusteenust igalt ettejuhtuvalt barristerilt. Riik tellib teenust üksnes sellistelt barristeridelt, kelle pädevus ja ausus on eelnevalt kontrollitud ning kes on kantud vastavasse nimekirja. Advokaate tasustatakse vastavalt kindlaksmääratud tasustamisreeglitele, mitte igakordse kokkuleppe alusel. Toon näiteks tasustamisskeemi kõige kõrgema järgu barristeri ehk QC tasude arvestamisest korruptsioonikuriteos.
 - a. QC tasu 150 kohtupäeva eest, toimiku maht üle 2500lk:
 - i. Baastasu £4'850 (toimiku maht alla 2500 lk) või £14'160 (toimiku maht üle 2500 lk), mis sisaldab ettevalmistust kohtumenetluseks ja tasu esimese kahe kohtupäeva eest.

- ii. Päevatasu alates 3. kohtupäevast kuni 40. kohtupäevani £900
 - iii. Päevatasu alates 41. kohtupäevast £710
 - iv. Tallinna Sadama case'i näitel (umbes 120 kohtupäeva) teeniks kõrgeima
 - v. kategooria prokurör £14 160 + 38*£900 + 109*£710= £125'000
 - vi. Barrister kannab ise oma sõidukulud, kontorikulud, kulud abidele jne
- b. Võrdluseks juhtiva riigiprokuröri palgakulu poolteise aasta eest on 91 512 eurot, millele lisanduvad autojuhtide, autode, kontori, referentide jne kaudsed kulud samuti poolteise aasta eest.

13. Ei saa öelda, et Inglise süsteem on meie kulutamisharjumustega võrreldes liiga kallis.

Kriminaalmenetluse etapid

14. Kohtueelses menetluses CPS, erinevalt meie kriminaalmenetluse süsteemist, ei osale. Kohtueelset menetlust viib läbi ja selle eest vastutab politsei. Kui politsei vajab kohtu abi (näiteks jälitustegevuseks), siis esitab kohtule vastava taotluse politsei.

15. Uurimise lõpuleviimisel koostatakse kogutud tõenditest toimik koos kokkuvõttega, mis saadetakse CPS-ile süüdistuse esitamise otsustamiseks. Niisiis on süüdistus ja uurimine teineteisest rangelt lahutatud ning need tasakaalustavad ja piiravad teineteist. Meie süsteemis jõuab paari aasta pikkuse kohtueelse menetluse kestel ka ausameelsem prokurör ennast süütu inimese süüdi olekus ära veenda, et täita kriminaalmenetluse seadustikust tulenev kohustus tagada kriminaalmenetluse „tulemuslikkus“.

16. Kes sooviks olla prokuröri kingades, kes on 2 aastat tuld andnud ja peab seejärel otsustama, et see kõik oli tühi töö? Justiitsminister Reinsalu võib oma lapsuses küll arvata, et igaüks teab oma rolli, aga mina harjunud arvama, et ka prokurörid on inimesed ning sundida neid päevast-päeva taluma ametikohustustest tulenevad huvide konflikti (tulemuslik süüdistus vs kaitseõigus) on ebainimlik.

17. Süüdistust ja kaitset esindavad barristerid on võrdlemisi sarnases ja võrdses positsioonis ja saavad materjalid enam-vähem samal ajal.

18. Mõlemad barristerid on võrdsed. Kummalgi pole teise suhtes „ametlikumat“ või „usaldusväärsemat“ positsiooni, ja kumbki ei tööta kohtunikuga samas majas ega söö temaga samas sööklas.

19. Barristeri ülesanne on materjaliga põhjalikult ja asjatundlikult tutvuda ning kujundada oma parimal teadmisel põhinev arvamus, kas süüdistuse esitamine on mõistlik ja tõenäoliselt tulemuslik. Barristeri lojaalsuskohustus kohtu ees, koos

kriminaalvastutusega, keelab tal esitada teadvalt ebaõigeid süüdistusi. Meil siin on sama kord.

20. Barristeri pädevuses on esitada süüdistus enda parima äranägemise ära ning võtta vastu mistahes vastuvõtmist vajavaid otsuseid seoses kohtumenetluse käiguga. Oma juhiste/ülesande täpsustamiseks on barrister kohustatud konsulteerima oma „kliendiga“. Seda teevad ka advokaadid.
21. Süüdistuse esitamisel on barrister kohustatud käitume oma kutsestandardi kõrgemal tasemel. Seda teevad ka advokaadid.

Riigisaladus

22. Sarnaselt meie kriminaaljustiitsüsteemiga, on ka Inglismaal selline õiguslik kategooria nagu riigisaladust sisaldava materjali varjamine kaitse eest. Seda nimetatakse tundlikuks (*sensitive*) materjaliks, mille avaldamata jätmise tingib suur avalik huvi (*public interest immunity*). Selle hulka kuulub:
- a. Riigi julgeolekut puudutav teave
 - b. Luureandmed (s.h. välisluureandmed, luureorganite meetodid, agendid jne)
 - c. Allikaid, politseiagente, või muid varjatud isikuid puudutav teave
 - d. Jälitustegevuse meetodeid jms puudutav teave
 - e. Läbiotsimislubade aluseks olev teave
 - f. Äratundmiseks esitatud isikute andmed
 - g. Ärisaladus
23. Teabe kvalifitseerimise ülesanne on uurijatel. Uurijad on kohustatud kvalifitseerima ning ära märkima igasuguse sellise teabe. Info teabe kvalifitseerimise kohta, kvalifitseerimise põhjuste, mõju kriminaalasjale jms kantakse eraldi dokumenti.
24. Tundliku materjali avaldamise *discovery* ehk toimikuga tutvumise võimaldamise otsustab kohus *ex ante*, erinevalt meie *ex post* kontrollist. Kohus kontrollib materjali avaldamise kohustuse olemasolu hindamisel, kas kõnealune materjal võib olla süüdistavale õigustav? Kui jah, siis tuleb materjal avaldada, v.a. olulise avaliku huvi olemasolul. Kui avalik huvi ei ole piisavalt kaalukas, tuleb materjal avaldada. Materjali tuleb avaldada maksimaalses võimalikus ulatuses. Mida ulatuslikum on salastatud materjali mõju kaitseõigusele, seda ulatuslikum juurdepääs materjalidele tuleb tagada kaitsjale, isegi kui **avaldamine võib avalikku huvi nõnda kahjustada, et selle vältimiseks on barrister sunnitud süüdistusest loobuma.**
25. Inglismaal on teabe varjamine erand. Eestis on see reegel. Inglismaa on aastasadade jooksul omandanud oskuse süüdistada kurjategijaid ja väärtustada kaitseõigust, ilma et see kogu riigi pahupidi pööraks. Eestis näib prokuröride hirm

kõikvõimalike oluliste saladuste ilmsikstuleku ees olevat nii suur, ja kohtu usaldus nende vastu nii tugev, et mina ei ole oma praktikas seni näinud mitte ühtegi juhtumit, kus kohus oleks võimaldanud mul tutvuda materjaliga, mida prokuratuur ei soovi näidata. Ja ma ei tunne ühtegi kolleegi, kellel see oleks õnnestunud. Võib-olla selliseid õnneseeni on, aga mina neist ei tea. Aga tsiviilprotsessis kogenud kolleegid teavad, et võrdsete poolte vahel ei ole kohtumenetluse andmete varjamine sugugi nii kerge, sest menetluse kinniseks kuulutamise, mis on eesmärgilt analoogne, aga toimelt leebem instituut, on tõepoolest erand.

26. Kohtuistung salastatud materjali avaldamise otsustamiseks võib toimuda kas kaitsja osavõtul, osaliselt kaitsja osavõtuta või täielikult kaitsja osavõtuta. Viimatimainitu on äärmiselt harvaesinev erand.

Miks ma räägin Inglismaast

27. Ma räägin Inglismaast seetõttu, et tegemist on tänapäevases mõistes põhivabaduste kodifitseerimise sünnimaa ja võimude lahususe ning tasakaalustatuse häll. Alates võistlevast protsessist kuni õiguseeni nõuda oma süüasja üle otsustamist endaga võrdsete poolt (*a jury of one's peers*), on see koht, kus on välja mõeldud mitmed olulised kaitsemehanismid võimu kuritarvitava valitseja vastu ja need põhinevad *common law*'l.

28. Võistlev menetlus on kasutusel enamikes *common law* riikides, s.o. riikides, kus võimu subjektid toimetavad tervemõistustliku skepsisega oma võimu suhtes. Seal leitakse, et võimud peavad olema lahutatud ja tasakaalustatud, s.o. üksteist realselt kontrollivad. Keegi ei vaidle, et võim on paratamatu ning üldistes huvides vajalik, aga tuleb mees pidada, et võim on ka ekslik või koguni omakasupüüdlik. Umbusk võimu suhtes on igale vabadusi hindavale ühiskonnale hädavajalik, sest erinevalt justiitsminister Reinsalust ei usu keegi, et iga avaliku sektori teenistuja teab oma „rolli“ ja täidab seda pelgalt *ex officio*.

29. Võistlevat menetlust on vähem sellistes riikides, kus võimude tasakaalustatust ja lahutatust on traditsiooniliselt olnud vähem, s.o. näiteks Kontinentaal-Euroopas, kus võim on traditsiooniliselt olnud pigem tsentraliseeritud. Tänapäevases maailmas tahame vähem absolutistlikku keskuhtimist ja rohkem hajutatust.

30. Võistleva menetluse aluspõhimõtted on õiglus ja võrdsus, millest järeldub, et mida rohkem on võistlevust, seda rohkem on õiglust ja võrdsust. Kes ei tahaks rohkem õiglust ja võrdsust?

31. Ka Inglismaal kritiseeritakse võistlevat menetlust, kuna leitakse, et see on kohmakas ning kulukas. Tahetakse kiiret ja vähemkulukat lahendust. Seni on kaalukamas osutunud need hääled, mis hoiatavad, et menetlust põhiõiguste arvelt kiirendada ja lihtsustada ei saa.

Kokkuvõtteks

32. Kokkuvõtteks on minu esimene küsimus järgmine: kas ma peame põhimõtteliselt võimalikuks seda, et ühesuguse õiguslase hariduse saanud prokurör ja vandeadvokaat, kes on mõlemad pädevad karistusõiguses, on võrdselt pädevad hindama, kas uurija poolt kogutud andmed ja tõendid toetavad kahtlustust või mitte? Kui keegi julgeb sellele küsimusele vastata eitavalt, siis tõusetub sellest juba uus ja palju tõsisem teemade ring. Kuidas üldse saab kaitseõigust realiseerida, kui kõik kaitsjad on *a priori* vähemvõimekad kui prokurörid ehk riigi advokaadid? Milline siis on see salatarkus, millega varustatuna üksnes prokurörid süüdistusega toime tulevad? Mina tean ainult seda, et näiteks pettuse asjaolusid TsÜS-i alusel peavad oskama ära tunda ja neid järeldusi tsiviilkohtus kaitsta kõik advokaadid. Kuriteost on sellisel juhul puudu ainult mõned elemendid ja ma võin kinnitada, et saame hakkama ka sellega.
33. Kui vastus esimesele küsimusele on jaatav, siis järgmine küsimus on, et kust siis king õige pigistab? Paistab, et küsimus on usalduses ehk et kas nii olulist asja saab ikka era-advokaadile usaldada? Usaldus on ju olemas kuni selle hetkeni, kui asi puudutab süüteomenetlusi. Miks usaldus sealt maalt otsa saab, on küsimus, mis vajab vastamist ja ma usun, et kui me siin õhu pingest puhtaks räägime, avame tee igasugustele headele reformidele.